

Avaluació de varietats lingüístiques implicades en un procés de substitució: català i castellà a Mallorca

En aquest article ¹ donam compte d'un experiment sobre actituds lingüístiques realitzat amb una mostra de catalanoparlants i castellanoparlants nats o residents a Mallorca. Hem volgut estudiar les reaccions d'aquestes persones davant tres varietats lingüístiques diferents: català estàndard amb fonètica mallorquina, català estàndard amb fonètica central i castellà estàndard. La idea de partida era que les actituds suscitées en els parlants per aquestes tres varietats traduïrien d'alguna manera el conflicte lingüístic entre el català i el castellà a Mallorca.

Diversos autors ² han coincidit a explicar l'existència de dues dimensions de valoració, com dos pols en tensió, que organitzen en bona mesura les relacions socials en general i els usos lingüístics en particular. Es tracta de la dimensió relacionada amb l'estatus (també designat poder, dominació, motivació instrumental) i la dimensió relacionada amb la solidaritat (també denominada prestigi encobert o motivació integrativa). L'estatus també es pot relacionar amb la idea de prestigi, un concepte més aviat esmunyedís i que no té un contingut unívoc per a tothom. Encara no s'ha aclarit, per exemple, quina relació hi ha entre el prestigi lingüístic i el manteniment o el replegament d'una varietat lingüística. Precisament la distinció entre l'estatus (el prestigi) i la solidaritat era un intent d'explicar el manteniment de varietats lingüístiques amb poc prestigi. D'altra banda, en les situacions diglòssiques descrites per Ferguson, el fet que la varietat A o alta gaudeixi de més prestigi que la varietat B o baixa no implica que la situació evolucioni cap a la substitució d'A per B, ans al contrari, una de les característiques de les situacions diglòssiques és precisament l'estabilitat.

Davant això podem posar la següent qüestió: quin paper té el prestigi en una situació de conflicte lingüístic, tenint en compte que es tracta d'una situació inestable en la qual intervenen molts de factors? Podem demanar-nos si, fins i tot quan s'ha consolidat la situació de minorització d'una llengua (és a dir, quan s'han instaurat el bilingüisme unilateral i la interposició de la llengua dominant, seguint la terminologia araciliana) és possible que aquesta continuï mantenint el seu prestigi. Si és així, de quina mena de prestigi es tracta? S'ha de relacionar amb els valors lligats a l'estatus o amb els valors lligats a la solidaritat intragrupal (el prestigi encobert)? També podríem suposar que es tracta d'alguna mena de valoració compensatòria, no directament derivada de la situació de subordinació (amb la qual pot entrar en contradicció), i que cal relacionar amb el conjunt de mecanismes de dominació simbòlica de l'ordre establert, mecanismes que emmascaren la situació de subordinació i fan el procés de substitució inaprehensible per als mateixos parlants que el viuen. D'altra banda, hi ha la qüestió si existeix cap correlació entre aquest prestigi i els hàbits lingüístics reals dels parlants. Miquel Pueyo, referint-se al cas català, ha fet notar la inoperativitat

**Estatus i solidaritat.
La noció de prestigi**

de la idea del prestigi (derivada d'una aplicació errònia de la noció de diglòssia) a l'hora de definir les situacions de subordinació o d'interpretar els processos de substitució lingüística. Pueyo (1985: 317) ho diu en aquests termes:

Cabe afirmar que mientras que el prestigio —y, en general, el factor evaluador de las actitudes lingüísticas— no parecen por sí solos decisivos en la interpretación del proceso minorizador del catalán, si en cambio, déficits en cuanto a los factores «potencia y actividad» (normas de uso restrictivas, influencia generalmente adversa de las expectativas sobre los interlocutores, «desamparanza aprendida»...) establecen unas condiciones que comprometen seriamente —a pesar de la influencia positiva del prestigio— la reversibilidad del proceso de sustitución lingüística.

L'experiment

El nostre experiment consisteix en el test *matched-guise*: un grup de parlants bilingües enregistren un mateix text en cadascuna de les llengües o de les varietats lingüístiques que interessa estudiar. En el nostre cas, el text (un fragment d'un article divulgatiu del suplement dominical del diari *Avui*) va ser llegit nou vegades per quatre persones diferents: la parlant 1 en va llegir les versions en català estàndard amb fonètica mallorquina (a partir d'ara, EM), català estàndard amb fonètica central (EC) i castellà estàndard (ECS); el parlant 2 en va llegir les versions en EM i EC; la parlant 3, les versions en EM i ECS, i el parlant 4, les versions en EC i ECS. Aquests enregistraments, convenientment barrejats, es varen donar a escoltar als integrants de la mostra, els quals n'havien de fer una valoració segons una llista de trets. En el nostre experiment, la meitat dels trets expressaven característiques relacionades amb l'estatus, i l'altra meitat, característiques relacionades amb la solidaritat.³ Normalment els informants no s'adonen que han sentit cada parlant més d'una vegada. Com que es mantenen constants les variables que intervenen en l'experiment (els parlants i el text que aquests llegeixen), si els informants valoren diferentment un mateix parlant en cada una de les versions del text, podem suposar que aquestes diferències són degudes al llenguatge, l'única variable que ha estat modificada.

La mostra

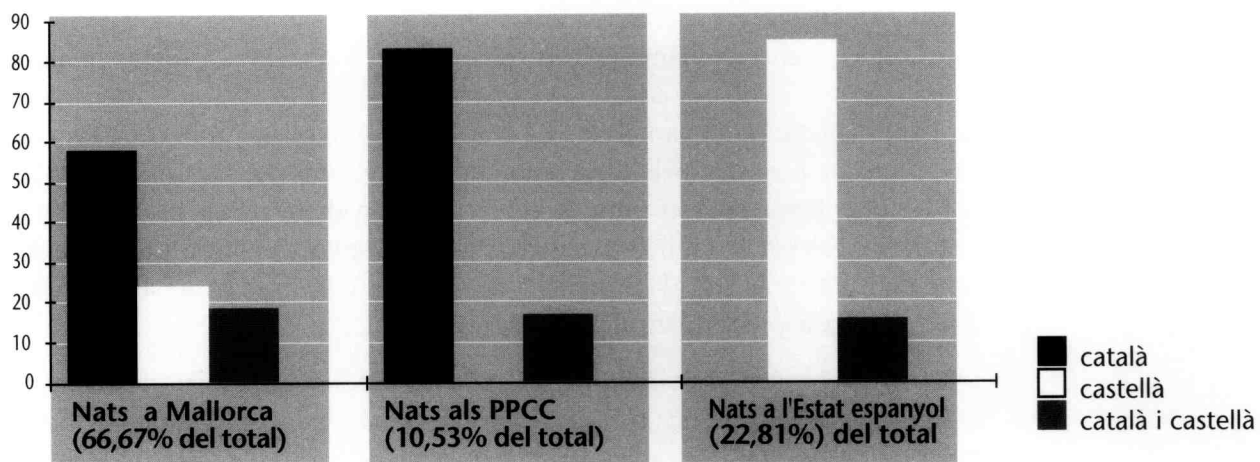
Els integrants de la mostra eren alumnes de cursos per a adults organitzats per diverses institucions. El 47,37% dels informants tenien el català com a llengua de l'àmbit familiar; el 35,09%, el castellà, i el 17,54% hi parlaven totes dues llengües. La distribució dels informants en funció de la llengua familiar i del seu lloc d'origen apareix reflectida en el gràfic 1.

Per fer els càlculs els informants varen ser agrupats com a catalanoparlants o com a castellanoparlants en funció de la seva llengua familiar. Els informants amb el català i el castellà com a llengües familiars varen ser assignats a un grup o a l'altre segons altres informacions recollides en els qüestionaris, com la llengua materna, els hàbits lingüístics, etc.

Tractament estadístic de les dades

Les respostes referides als parlants 2, 3 i 4 varen ser sotmeses, per separat, a una prova *t* de Student per a dades aparellades. Aquest test ens va permetre saber si entre les puntuacions atorgades pels informants a cadascuna de les versions llegides per un mateix parlant hi havia diferències significatives. El càlcul es va fer amb les respostes dels informants catalanoparlants, per una banda, i amb les dels castellanoparlants, per l'altra. També vàrem sotmetre les dades referides als

Gràfic 1. Llengua familiar dels informants en funció del lloc d'origen

parlants 2, 3 i 4, considerades en conjunt (i no en dos subgrups segons la llengua dels informants), a una anàlisi de variància de dos factors. L'objectiu era esbrinar en quina mesura les respostes eren afectades per la varietat lingüística emprada pel parlant i per la llengua dels informants. Aquest test també permet saber si entre aquests dos factors hi ha algun efecte d'interacció (és a dir, si, per exemple, la varietat del parlant de l'enregistrament té un efecte diferent sobre les puntuacions en funció de la llengua familiar dels informants).

Les respostes referides a les tres versions de la parlant 1 (EM, EC i ECS), agrupades en funció de la llengua dels informants, varen ser sotmeses a una anàlisi de variància d'un factor. Posteriorment, quan l'anàlisi de variància mostrava que les diferències observades eren significatives, vàrem sotmetre les dades al test de Scheffé, per tal de saber entre quins grups de puntuacions es concentraven les diferències (per exemple, si les diferències es concentraven en la comparació de l'EM amb l'EC, o de l'EM amb el ECS, etc.).

De l'anàlisi estadística de les dades, podem inferir-ne els comentaris següents:

1. En primer lloc, sembla que els informants catalanoparlants no reaccionen de manera significativament diferent quan les varietats contrastades pertanyen totes dues al català (dades referides a la parlant 1 i al parlant 2).⁴ Podem interpretar aquest fet com un indicatiu de la idea d'unitat de la llengua que, conscientment o inconscientment, aquestes persones tenen assumida. No descartem la possibilitat que haguessin aflorat més diferències en l'avaluació de les dues varietats catalanes si els informants haguessin pogut qualificar els parlants emprant termes diferents dels inclosos en els fulls de respostes (termes referits, per exemple, a les actituds sociopolítiques —Ros, 1984—). També és possible que haguéssim obtingut valoracions més diferenciades si en lloc de fer servir l'estàndard mallorquí del català haguéssim emprat una varietat més marcadament dialectal.

2. La interpretació de la reacció dels informants castellanoparlants davant les dues varietats catalanes en contrast no és tan diàfana a primer cop d'ull. Aquests informants valoren més positivament el parlant 2 en quatre trets relacionats amb l'estatus i el consideren més digne de confiança quan empra l'EM que no quan empra l'EC. Ara bé, les puntuacions que els informants castellanoparlants atorguen a aquest parlant són, en general, molt baixes en totes dues versions (a

Discussió dels resultats

més, l'anàlisi de variància demostra que en els trets «digne de confiança» i «generós», aquest parlant rep una valoració més alta dels informants catalanoparlants que no dels castellanoparlants, independentment de la varietat catalana que fa servir). Pensam que aquest decantament dels informants castellanoparlants per la versió en EM del parlant 2 s'ha d'explicar per contrast amb el català central, que seria percebut pels castellanoparlants com una varietat forània, la intrusió de la qual potser provoca cert recel entre els castellanoparlants (en la mesura que s'associa amb una part del domini lingüístic on la dinàmica del moviment nacionalista i de promoció del català és vista com a més amenaçadora per a la posició dominant del castellà).

3. Un altre fet que podem deduir a partir de les dades és que la valoració que els parlants fan de les varietats contrastades no reflecteix en absolut una distribució diglòssica d'aquestes. Més encara, posen en evidència que, contràriament al que hauríem esperat, no només el castellà no monopolitza el prestigi en cap de les dues esferes avaluadores (estatus i solidaritat) que hem considerat, sinó que aquest prestigi és atribuït sobretot a les varietats catalanes. Això és especialment remarcable en el cas dels informants catalanoparlants, els quals valoren més positivament les versions en català dels parlants que alternaven amb el castellà tant en estatus (parlant 1 i parlant 3) com en solidaritat (parlant 3 i parlant 4).

4. En el cas de la parlant 1, en què es comparaven les tres varietats lingüístiques, és remarcable que els informants catalanoparlants hagin valorat més positivament la versió en EC (i no la versió en EM) en la dimensió de l'estatus en contrast amb la versió castellana (encara que no en tots els trets). És a dir, que els informants catalanoparlants, que en la comparació de l'EC amb l'EM no fan una valoració diferenciada, quan han d'avaluar el català en contrast amb el castellà es decanten per la versió en EC abans que per la versió en EM. Això segurament s'ha de posar en relació amb el fet que l'estàndard central ha tingut una difusió major entre els insulars a través dels mitjans de comunicació que no l'estàndard mallorquí, fet que pot haver induït a la creença que és la varietat catalana més adequada a l'hora de fer una comparació amb el castellà.

Conclusió

En vista del que hem dit fins aquí, sembla corroborada l'afirmació de Miquel Pueyo sobre la manca d'operativitat de la idea de prestigi per definir les situacions de minorització lingüística. Paral·lelament al que K. Woolard va observar al Principat, sembla clar que a Mallorca el català, en la varietat EC o en la varietat EM, és la llengua que gaudeix de més prestigi. El que ja no és tan clar és a quina font cal atribuir l'origen d'aquest prestigi. En el cas del Principat, Woolard l'atribueix a la posició econòmica superior dels catalanoparlants. A les Balears, i més concretament a Mallorca, és possible que també s'associï el fet de parlar català amb una certa classe mitjana benestant (tot i que el comportament de la burgesia illenca amb relació a la llengua és molt heterogeni), mentre que l'ús del castellà potser s'associa més tost amb la població immigrada, normalment ocupada en els sectors laborals més mal considerats socialment. També és cert que les institucions insulars (ajuntaments, consells, Govern, Parlament, Universitat) transmeten, en diferent grau, una certa imatge de catalanitat lingüística. D'altra banda, cal tenir en compte els moviments de defensa i promoció de la llengua impulsats des dels sectors més sensibilitzats de la societat, moviments que en aquests darrers anys han tingut una repercussió i un ressò creixents. Segurament, com afirma Bibiloni (1991), es tracta d'un procés estretament vin-

culat a la dinàmica sociolingüística del Principat, fins al punt que no sembla exagerat de dir que el prestigi de què gaudeix el català a les illes és, en una mesura important, un reflex mimètic del prestigi que la llengua té al Principat. Aquesta afirmació és avalada per la valoració positiva que els informants catalanoparlants fan de l'estàndard central, valoració que, en general, no és compartida pels castellanoparlants, i que contradiu certs prejudicis expressats obertament pels illencs sobre els catalans del Principat.

Resta encara per explicar quina relació hi ha entre el prestigi lingüístic, d'una banda, i la situació de minorització lingüística i el procés de substitució, de l'altra. Creiem que la contradicció que hi ha en el fet que una llengua en procés de replegament continuï gaudint de prestigi als ulls dels seus parlants (o, si ho preferiu, la contradicció que hi ha en el fet que una llengua prestigiosa als ulls dels seus parlants continuï perdent posicions —i parlants— dins la societat) és més aparent que real. Pensam que es tracta de fenòmens que pertanyen a dues esferes diferents d'interpretació de la realitat, dues esferes que, tot i que es refereixen igualment al llenguatge, funcionen segons dinàmiques diferents, que poden ser (i tot sovint són) contradictòries entre elles i que cal explicar separatament. Una cosa és la percepció que els parlants tenen de la seva llengua deslliçada de qualsevol altre terme de referència; i una altra de ben diferent és l'ús i la percepció i valoració de l'ús d'aquesta llengua en un context real. I la situació de minorització i el procés de substitució d'una llengua s'han d'explicar precisament en funció de l'ús i de les normes socials que el regulen i que l'interpreten. Segons Aracil (1982), el desplaçament de la llengua recessiva es produeix en dos nivells: quantitativament (en el nombre de parlants i en la freqüència d'ús) i qualitativament (en àmbits d'ús i en les normes d'ús). Les freqüències i les normes s'engendren recíprocament. Les normes d'ús són la resposta a una problemàtica determinada (en aquest cas, la necessitat de comunicació entre individus dels grups lingüístics català i castellà) que es resol sempre a favor de la llengua dominant i restringint l'ús de la llengua minoritzada. «Aquestes normes d'ús —en paraules d'Emili Boix (1993: 98)— són el pòsit interioritzat d'un llarg procés de reprovació social i d'intolerància, a vegades explícita, contra l'ús del català, que han arribat a ser subconscients i automatitzades per a la majoria dels parlants.» Un cop que les normes han estat automatitzades, deixen de ser percebudes com el que realment són, convencions socials, i passen a ser percebudes com a normes necessàries; o, més ben dit, deixen de ser percebudes de cap manera, ja que el comportament que prescriuen esdevé no marcat o neutre, de manera que només es fan evidents per contrast amb un ús que en divergeixi (Aracil 1982). Arribats a aquest punt d'assimilació subconscient de les normes d'ús que contribueixen a la persistència del procés de substitució, les avaluacions que els parlants facin de les llengües implicades en el procés es converteixen en un factor deslligat d'aquest, en la mesura que entren dins una esfera de percepció i avaluació de la realitat desvinculada de les necessitats comunicatives reals. Com que en aquesta esfera no existeixen problemes reals que calgui resoldre, i, per tant, la llengua no és avaluada en funció del seu potencial per afrontar-los, res no impedeix que els parlants li atribueixin unes qualitats que realment no corresponen a la situació social de la llengua.⁵

És precisament en aquesta esfera de percepció i avaluació que fins avui han pretès incidir les polítiques institucionals de normalització lingüística (quan n'hi ha hagut, que no és precisament el cas de les Balears), basades en models politicolingüístics acumulatius i culturalistes que fomenten duplicitats innecessàries (Murgades 1992), i que pretereixen el fet que el procés de substitució

funciona segons una altra dinàmica que no es veu afectada per aquesta mena d'actuacions sobre el prestigi.⁶ Pensam que també és en aquesta esfera que repercuteixen les maniobres de manipulació compensatòria dels agents sociopolítics que vetllen per la perpetuació dels mecanismes de control de l'ordre establert, maniobres adreçades a compensar la manca de funcionalitat de la llengua amb un augment inversament proporcional del seu prestigi simbòlic.

La conclusió sumària que podem formular a partir de tot el que hem dit fins aquí és que, no existint una connexió directa (en relació causa-efecte) entre, d'una banda, la dinàmica dels mecanismes socials que regulen l'ús lingüístic i que mantenen la situació de minorització i, de l'altra, la dinàmica d'atribució de valors a les llengües, el conflicte lingüístic no es reflecteix en la percepció que els parlants tenen de les llengües que hi estan implicades, ni, per tant, en les valoracions que fan d'aquestes llengües.

Referències bibliogràfiques

- ARACIL, L. (1982). *Papers de sociolingüística*. Barcelona: La Magrana.
- ARACIL, L. (1983). *Dir la realitat*. Barcelona: Edicions dels Països Catalans.
- BASTARDAS, A. (1991). *Fer el futur. Sociolingüística, planificació i normalització del català*. Barcelona: Editorial Empúries.
- BROWN, R. ; GILMAN, A. (1960). «Pronouns of power and solidarity», dins SEBEEK, T. ed. *Style in Language*. Cambridge: MA, The MIT Press.
- BIBILONI, G. (1991). «La situació del català a les illes Balears», dins *Processos de normalització lingüística: l'extensió d'ús social i la normativització*, a cura de Joan Martí i Castell. Barcelona: Editorial Columna.
- BOIX, E. (1993). *Triar no és trair. Identitat i llengua en els joves de Barcelona*. Barcelona: Edicions 62.
- CARRANZA, M. A.; RYAN, E. B. (1975). «Evaluative reactions of bilingual Anglo and Mexican American adolescents toward speakers of English and Spanish». *International Journal of the Sociology of Language*, núm. 6.
- COOPER, R. L.; FISHMAN, J. A. (1974). «The study of language attitudes». *International Journal of the Sociology of Language*, núm. 3.
- FASOLD, R. (1984). *The Sociolinguistics of Society*. New York: Basil Blackwell Publisher.
- HATCH, E.; FARHADY, H. (1982). *Research Design and Statistics for Applied Linguistics*. Rowley: Newbury House Publishers.
- MOLLÀ, T.; PALANCA, C. (1989). *Curs de sociolingüística*, 1. Alzira: Edicions Bromera.
- MOLLÀ, T.; VIANA, A. (1989). *Curs de sociolingüística*, 2. Alzira: Edicions Bromera.
- MURGADES, J. (1992). «Tres olimpíades després (o allò que va d'un «manifest» a un «pamfet»». *Els Marges*, núm. 46.
- PUEYO, M. (1985). «Actitudes lingüísticas: la hipervaloración del prestigio y otros factores», dins J. L. Ruiz Olabuenaga et al. ed. *Sociología de las lenguas minorizadas*. Donostia: Ed. Tarttalo, pàg. 311-319.

ROS I GARCIA, M. (1984). «Speech attitudes to speakers of language varieties in a bilingual situation». *International Journal of the Sociology of Language*, núm. 47.

WILLIAMS, F. (1974). «The identification of linguistic attitudes». *International Journal of the Sociology of Language*, núm. 3.

WOOLARD, K. (1984). «A formal measure of language attitudes in Barcelona: a note from work in progress». *International Journal of the Sociology of Language*, núm. 47.

WOOLARD, K. (1992). *Identitat i contacte de llengües a Barcelona*. Barcelona: Edicions de la Magrana.

1. El treball en què es basa aquest article ha rebut un accèssit del premi Bernat Fenollar a treballs lectius universitaris de sociolingüística o planificació lingüística.
2. Vegeu per exemple Brown i Gilman (1960), Carranza i Ryan (1975), Woolard (1992).
3. Els trets relacionats amb l'estatus són: (persona) intel·ligent, culta, que té confiança en ella mateixa, amb qualitats de líder, feineria i orgullosa. Els trets relacionats amb la solidaritat són: (persona) simpàtica, atractiva físicament, digna de confiança, amb sentit de l'humor, oberta, generosa i divertida.
4. Maria Ros (1984) va observar aquest mateix fenomen en la comparació entre català i valencià. L'única diferència estava en l'atribut «catalanista», que era aplicat en grau molt més alt a la versió en català estàndard de Barcelona (val a dir que aquesta varietat, juntament amb el valencià estàndard i el valencià no estàndard, era considerada també com la més valencianista).
5. A parer nostre, el prestigi lingüístic i el procés de minorització lingüística no només funcionen separadament, sinó que ens atreviríem a dir que, almenys a Mallorca, s'ha produït una inversió correlativa en les dues esferes. La nostra hipòtesi és que en els primers estadis d'instauració de la minorització el prestigi del català sofrí una degradació als ulls dels seus parlants, i que, un cop consolidada la situació de minorització s'ha produït una restauració d'aquest prestigi. Segons Aracil (1982), la primera passa del procés de minorització (ultra la revolució sociopolítica —o politicomilitar— que fa possible que el procés es posi en marxa) és l'encerclament o l'establiment de la interposició de la llengua dominant: aquesta envaeix els àmbits públics i els monopolitza gràcies a la jerarquia institucional, al control dels mitjans de comunicació i de reproducció de la memòria social, etc. Aquesta fase, relativament estable, del procés de minorització és la que més s'assembla a una situació de diglòssia. És molt probable que, fins als anys 50, el procés de minorització lingüística de la societat mallorquina no hagués passat d'aquest estadi. «En aquella societat —segons Bibiloni (1991: 139)— català i espanyol conviuen sense conflictes, perquè els espais de cada un estaven perfectament delimitats i cap de les dues llengües no pretenia ocupar la jurisdicció de l'altra.» És possible que en aquella situació l'assignació del prestigi lingüístic al castellà i al català s'ajustàs en bona mesura al patró observat en les societats diglòssiques, tot i que les normes socials de convergir lingüísticament amb els hispanòfons o d'adreçar-se en castellà als desconeguts encara tardarien a regir de manera automàtica la conducta lingüística dels catalanoparlants insulars. Avui, en canvi, quan aquestes normes ja estan consolidades, el català hauria recuperat el prestigi perdut per als seus parlants. Seria interessant estudiar fins a quin punt aquesta correlació inversa entre normes d'ús i prestigi encara és observable en zones del domini lingüístic o en estrats de la població en els quals, a causa dels desfasmaments dels processos sociolingüístics, la situació de minorització està menys avançada.
6. Segons A. Bastardas, les normes d'ús lingüístic que menen a la substitució del català no seran modificades si doncs no es produeix alguna mena de crisi en el context que indueixi els parlants a qüestionar-les i revisar-les. Mentrestant, segons Bastardas (1991: 17): «L'eficàcia i la funcionalitat sociocomunicativa de l'actual organització de l'ús lingüístic interpersonal entre els autòctons i els seus conciutadans d'origen immigrant és, generalment, total, i no sembla que, de moment, tinguin prou força per a la gran majoria de la població altres factors d'ordre simbòlic i ideològic que puguin qüestionar l'actual ordre.»

Notes